

OILA XUSUSIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING FALSAFIY QARASHLARI

Uzoqova Madina Chori qizi

O'zbekiston Milliy Universiteti, ijtimoiy psixologiya yo'nalishi

1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy hayot inson hayot faoliyatining muhim sohasi sifatida qaralgan. Bundan tashqari muallif oila xususida sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlari to'g'risida malumotlar keltirgan.

Kalit so'zlar: oila, nikoh, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy hayot sohasi, ijtimoiy munosabatlar, er va xotin, farzand tarbiyasi, tizimli tahlil.

KIRISH

Ma'lumki, nikohga va yaqin qarindoshlikka asoslangan axloqiy mas'uliyat, o'zaro hurmat, tushunish va mehr-muhabbat umumiyliigi bilan bog'langan kichik ijtimoiy guruhni oila deyiladi. Oila boshqa turdagi kichik guruhlardan o'zining bir qator jihatlari bilan ajralib turadi:

birinchidan, oila ko'p muddatga, ya'ni bir necha o'n yillar va ko'p yillarga mavjud bo'ladi;

ikkinchidan, oilada shaxslararo munosabatlarning bir necha turlari amalga oshadi, ya'ni milliy mafkuramizga oid ilk tushunchalar, avvalo oila muhitida singadi va bu jarayon bobolar o'giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshadi. Bunda oilaviy munosabatlarda tarbiyaviy, psixologik, hissiy, moliyaviy, jinsiy va boshqa vazifalarning amalga oshirilishi kuzatiladi;

uchinchidan, oiladagi barcha munosabatlar zaminida salbiy yoki ijobiy holatlar yuzaga keladi, ya'ni oila a'zolaridan kim- ningdir kimgadir ta'siri oqibatida shaxs yoki yaxshi shakllanishi va komil inson darajasiga yetishi yoki tarbiyasi og'ir, xulqi buzuq odam bo'lib tarbiyalanishi mumkin.

Demak, jamiyat uchun nihoyatda ahamiyatli hisoblangan ota-ona va bola, er va xotin, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan muammolar aynan oila negizida yuzaga keladi. Shuning uchun ham qadim zamonlardan boshlab oila, undagi munosabatlar masalalari har bir davrning donishmand, olim, mutafakkirlari tomonidan o'rganilib kelinganligini va ularning qarashlarida bu masalalarning yoritilganligini kuzatamiz. Bu qarashlarni, fikrlarni sizning hukmingizga havola etish orqali oila, o'zaro munosabatlar muammolari bizning hayotimizda doimo muhim masalalar sirasiga kirishini qayd etamiz. Inson va insoniy munosabatlar, shaxs va uning kamoloti muammolari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy masalalardan bo'lib kelgan.

Sharqning buyuk allomalari hisoblangan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Xotam ibn Tay, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko'plab olim va yozuvchilar bu masalalar yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ket

ganlarki, ular hozirgi zamon fani uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir. Ularning asarlarida oila va oilaviy munosabatlarga ham alohida e'tibor berilgan, shuning uchun biz yuqoridagi buyuk mutafakkirlarning ayrim pedagogik va psixologik qarashlari yoritilgan asarlarini tahlil etish orqali talabalarga mazkur muammolarning naqadar dolzarb ekanligini bayon etamiz.

Sharq mutafakkirlarining barchasini g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo'lganki, ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar. Ular faqat oiladagina rivojlanishi mumkin bo'lgan sifatlar — halollik, poklik, mardliq, mehribonlik, haqqo'ylik kabi qator fazilatlarni barcha sifatlardan yuqori qo'yishlari bilan birga insoniy munosabatlar- da namoyon bo'ladigan yuksak fazilatlar, avvalo, ota-onadan bolaga o'tishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'siri kabi qimmatli fikrlar va bu boradagi amaliy ko'rsatmalarni o'z falsafiy-axloqiy, sotsiologik va psixologik qarashlarida ifodalab berganlar.

Zardushtiylikning qadimiy kitobi — «Avesto»da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning teng mas'ulligi, farzand tarbiyasi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan. Oilaning tinch va farovon bo'lishi nimalarga bog'liq ekanligi haqida esa: «Porso, inson uy tiklab, olovga, oilasiga, xotin va farzandlariga o'rin ajratib bersa, uyida noz-ne'matlari muhayyo bo'lib, xotin va farzandlari farovon yashasa, uyida e'tiqod, sobit olovi alangali, boshqa narsalari ham mo'l-ko'l bo'lsa, o'sha manzil muhtaramdir», — deb yozilgan.

Bu kitobda ko'rsatilishicha, oilada ota yetakchi bo'lgani ma'qul. Shuningdek, unda ifodalangan oila va oilaviy munosabatlarga hamma rioya etishi lozim bo'lgan. Eng ahamiyatli jihati shundaki, unda er-xotinni o'zaro sodiq, g'amxo'r, mehribon bo'lishlari lozimligi va ayolning haq-huquqini himoya qilish o'sha davrda ham qonun darajasiga ko'tarilganligi ma'lumdir. Umuman olganda, zardushtiylik davridanoq oila masalalariga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, bu esa oilaning jamiyatda tutgan o'rni va mavqeyini mustahkamlash uchun azal davrlardan oq zamin yaratilganligini kuzatamiz.

Ma'lumki, Islom dinining muqaddas manbalaridan bo'lmish Qur'on va Hadislarda ham odob-axloq, ayollarning turmushdagi o'rni va vazifalari, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o'rin berilgan.

Quyida hadislar to'plamidan bir necha misollar keltiramiz:

«Tangri nazdida bandalarning eng yaxshisi o‘z ahli-ayoliga foydasi ko‘p tegadigan kishidir» /18-hadis/ , «Odamlar ichida xotin kishiga nisbatan haqlirog‘i uning eridir. Erkak kishiga nisbatan odamlarning haqlirog‘i — bu uning onasidir» /34- hadis/;

«Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq- odobini ham yaxshilangiz» /38-hadis/; «Qachonki er o‘z xotiniga va xotin o‘z eriga qarashsa, Tangri ham ularga rahmat nazari bilan qaraydi, bordi-yu kaftini kaftiga qo‘ysa, barmoqlari orasidan gunohlari duv-duv to‘kiladi» /44-hadis/;

«Sizlarning har biringiz bamisoli cho‘pondirsizlar va o‘z qo‘l ostingizdagilarga mas’uldirsizlar, Podshoh o‘z fuqarolariga, er o‘z ahli ayoliga, xotin erining uyiga, xodim o‘z xojasi moliga, farzand o‘z otasi mulkiga mas’uldir. Demak har birlaringiz mas’uldirsizlar» /116-hadis/; «Hech bir ota o‘z farzandiga xulqu odobdan buyukroq meros berolmaydi /136-hadis/.

Keltirilgan namunalardan ko‘rinadiki, demak diniy manbalarda ham oilaning muqaddas ekanligi, erkak va ayollarning oila oldidagi burch va mas’uliyatlari, ota-onaning bola va o‘z navbatida farzandning ota-onasi oldidagi vazifalari, erning xotiniga hurmat va e‘zoi muqaddas qadriyatlar sifatida qaralgan ekan.

Agar xalq eposi va diniy risolalar odamlarda og‘izdan og‘izga, avloddan avlodga ko‘chib saqlanib kelgan bo‘lsa, xalqning eng donishmandlari va olimlari o‘z qimmatli fikrlarini xalq an‘analariga tayangan holda o‘z asarlarida yoritib, ularni kelgusi avlodlar uchun qoldirganlar, shunday faylasuf-olimlardan biri Abu Nasr Forobiydir. Uning inson kamoloti, baxti, ta‘lim va tarbiyasi, umuman axloqi, dinga munosabati haqidagi qarashlari umumfalsafiy qarashlar va tushuntirishlardan iborat o‘g‘it bo‘lib, axloq nazariyasini boyitdi. Uning ta‘limotlari- da keltirilishicha, haqiqiy baxt bir odamning boshqasiga nisbatan g‘ayirliigi, zulmi yo‘qolgandagina bo‘ladi, oila a‘zolarining bir-birlariga samimiy munosabatlari, mehr-u oqi- batlari esa ana shu oiladagi odamlarning baxtini tashkil qiladi. Bundan tashqari, har bir ota-onaning o‘z farzandlari uchun birlamchi ustoz, yo‘l ko‘rsatuvchi ekanligi va aynan ular bolada ta‘lim-tarbiyaga kerakli tayyorgarlik holatini shakllantirish ta‘siriga ega ekanligi to‘g‘risidagi xulosalar mutafakkir qarashlarining hozirgi kunlar uchun ham naqadar ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi.

O‘rta asrlarning buyuk arbobi, olim-ensiklopedist Abu Rayhon Beruniy /973—1048/ Forobiy qarashlari ta‘sirida qator fanlar bobida o‘z izini qoldirgan donishmanddir. Uning ko‘pgina asarlarida inson odobi va axloqi xususidagi noyob fikrlar o‘z ifodasini topgan, Mutaffakkir o‘zining «Minerologiya», «Geodeziya», «Hindiston», «O‘tgan avlodlar obidalari» nomli asarlarida inson shaxsi, uning kamoloti, aql- idroki, halovat va lazzati, sabr-toqat va kamtarlik, go‘zallik va did, poklik va xudbinlik kabi tushunchalarga inson ruhiyatining bilimdoni sifatida ta‘rif bergan. U bunday yozadi: «Inson jamiyatda o‘z qarindosh-urug‘lari bilan birlashib olishga majburdir, bundan maqsad bir-birini qo‘llab-quvvatlash hamda har bir kishining ham o‘zini, ham boshqalarini ta‘minlash uchun ishlarni bajarishdir».

Abu Rayhon Beruniy «ozodalik va orastalik olijanoblikning o‘zagi» bo‘lishi kerakligini uqtiradi; insonning tashqi yoqimli qiyofasi bilan uning axloqiy qiyofasi o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida gapirib, «tishni yuvib, ko‘z va qovoqlarni toza tutish, ularga surma qo‘yish, sochni esa zarur bo‘lganda bo‘yab, tirnoqlarni olib turish va silliqlash» inson salomatligi va ruhiy pokligining asosidir, deb ta’kidlaydi. Bu fikrlar hozirgi zamonda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q, chunki oila a‘zolarining, er- xotinning ushbu ko‘rsatmalarga amal qilishi oila totuvligining zaminlaridan biridir.

Axloq-odob egasi bo‘lgan inson eng avvalo o‘z yurish-turishi, muomala madaniyatida, hayot kechirishida, oila barqarorligida namuna bo‘lishi kerakligi haqidagi fikrlari olimning oila etikasi bo‘yicha ibratli qarashlaridan namunadir: «Inson o‘z ehtiroslariga hukmron, ularni o‘zgartirishga qodir, o‘z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagudek narsalarga aylantirishga, uni ma’naviy shifokorlik bilan davolashga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko‘rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodirdir».

Shunday qilib, Beruniy ustozlari izidan borib, o‘zining gu- manistik qarashlari bilan oila psixologiyasiga munosib hissasini qo‘shdi. U insonlar o‘rtasida o‘zaro bir-birlarini tushunish, tenglik va boshqaruvda adolatni himoya qilib chiqdiki, bu qarashlar bizning davrimizda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Oilaviy munosabatlar va bu sohaga oid qarashlar tizimida Sharq mutaffakkirlaridan biri, butun Yevropa xalqlari ham uning qomusiy bilimdonligini tan olgan alloma Abu Ali ibn Sinodir /980—1037/. Buyuk olim sifatida u barcha hodisalarning ilmiy mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo‘lib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qo‘llanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq tana jazosidan ko‘ra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash ma’qulligini uqtirgan. Mutafakkirning qalamiga mansub bo‘lgan «Donishnoma», «Risolayi ishq», «Tib qonunlari», «Uy xo‘jaligi» kabi qator asarlari O‘rta Osiyo xalqlari axloq-odobi, psixologiyasi va tabobat olamida alohida o‘rin tutgan yirik ilmiy tadqiqotlar hisoblanadi.

Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o‘rnini alohida ta’kidlagan. Oila va oilaviy munosabatlar masalasi uning

«Tadbiri manzil» asarida o‘ziga xos tarzda bayon etilgan.

Oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritir ekan, Ibn Sino, avvalom bor oila boshlig‘i oldiga qator talablarni qo‘yadi. Oila boshlig‘i, deb yozadi u, ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o‘zlashtirmog‘i lozim. Agar oila boshlig‘i tajribasiz bo‘lsa, u o‘z a‘zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir-oqibat u yaxshi ijobiy nati- jalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo‘shnilarga, mahalla-ko‘yga ham yomon ta’sir qilishi mumkin. Oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeyidan qat’i nazar, ularniig birlamchi vazifasidir, deb hisoblaydi Ibn Sino. Ota-ona davlat boshlig‘imi yoki oddiy fuqaromi, baribir, u bola

tarbiyasi borasida mas'uldir. Davlat boshliqlari, rahbarlar bola tarbiyasi xususida barchaga ibrat bo'lmoqlari lozim.

Ibn Sinoning bola tarbiyasi, tarbiya psixologiyasi va rahbarlarga qo'ygan ushbu talablari o'sha davrda qanchalik taraqqiyparvar va zarur bo'lsa, bizning bugungi kunimizda ham u o'z kuchini yo'qotgani yo'q.

Uning fikricha, tarbiyachi, ya'ni ota-ona «nafaqat so'z bilan, balki amalda ham bola ruhiga ta'sir ko'rsatmog'i lozim»

Ibn Sinoning sevgi-muhabbat va er-xotin munosabatlari borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir, «Eng yuksak sevgi deb, ta'kidlaydi u, — bu insoniy sevgi bo'lib, bunday sevgi kishini saxovatli qiladi, uni oq ko'ngil va jozibali kishiga aylantiradi». Allomaning fikricha, sevgi inson zimmasiga juda katta axloqiy va huquqiy mas'uliyat yuklaydi. U inson baxtining negizi, deganda oshiqlik emas, balki oshiq-ma'shuqlikni tushunadi. Oshiq-ma'shuqlik bilan turmush qurish oila mustahkamligining asosi sifatida ta'kidlanadi.

Turmush qurgan er-xotinlar munosabati borasida esa mutafakkir, «Erkak kishi oila boshlig'idir, u oilaning barcha ehtiyojlarini qondirmog'i lozim, chunki bu uning birlamchi vazifasidir», — deb yozadi. Ayol esa erkakning munosib yo'ldoshi, u bola tarbiyasi borasida eng yaxshi voris va yordamchidir. Uning er-xotin munosabatlari xususidagi fikrlari ham o'sha davr uchun o'ta ilg'or va ahamiyatli edi. U o'zining «Oila xo'jaligi» kitobida ayollar axloqan eng maqbul, yuqori sifatlarga ega bo'lmoqlari lozim, deb yozadi, Shu kitobning «Afsofiy bextarin zanxo» /Ayollarning yaxshi fazilatlarini haqida/ bo'limida ularning quyidagi fazilatlarini ta'kidlanadi: «Ayol aqlan dono, uyatchan, iboli, iffatli bo'lib, ko'p gapirmasligi lozim: u eriga bo'ysunmog'i, uni sevmog'i, farzandlar tug'ib, doimo halol, pok, to'g'ri so'z, kamtar bo'lishi kerak, injiq bo'lmasligi, o'z iffati va obro'sini to'kmasligi lozim; u hech qachon eriga nisbatan dimog'dorlik, viqor hissini ko'rsatmasligi, o'z ishlarini yaxshi, o'z vaqtida bajarib, oilaning moddiy boyliklarini tejamkorlik bilan ishlatmog'i lozim; o'z xulq-atvori bilan o'z erining qalbida hadiksirash hissiga o'rin qoldirmasligi kerak»

Yuqorida keltirilgan mutafakkirlarning fikrlari yoshlarning yaxshi oila qurishi va baxtli yashashi uchun zarur dasturulamal hamdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shoumarov G.B., Haydarov I.O., Sog'inov N.A. va boshq. Oila psixologiyasi: Akad. Litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun qo'l. / G.B.Shoumarovning tahriri ostida. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta-mahsus ta'lim vazirligi, o'rta-mahsus, kasb-hunar ta'lim markazi. - T.: «Sharq», 2010.
2. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T. - 2006.
3. Karimov X.K. Sotsialno-psixologicheskix osobstvenosti suprujeskix konfliktov v uzbekskoy semye. Diss.kand.psixol.nauk.-T., 1994.